

ALEKSANDER SMOLIŃSKI
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

SZWADRON JAZDY ZIEMI KALISKIEJ. PRZYCZYNEK DO DZIEJÓW SZWADRONÓW WOJEWÓDZKICH FORMOWANYCH NA ZIEMIACH POLSKICH OD KOŃCA 1918 R DO MARCA 1919 R.

Obok budowy zrębów administracji państwowej jednym z najważniejszych zadań stojących w końcu 1918 r. przed polskimi elitami było formowanie narodowych sił zbrojnych – Wojska Polskiego. Podobnie jak odrodzona Rzeczpospolita Polska powstawało ono niczym przysłowiowy „Feniks z popiołów” – niemal z niczego i początkowo wyłącznie w oparciu o ochotników, a także o majątek wojskowy pozostawiony przez okupantów austro-węgierskiego i niemieckiego oraz o zdobycze przejmowane na polu walki i ofiarność polskiego społeczeństwa, głównie ziemiaństwa. Działaniom tym towarzyszyła atmosfera niezwykłego pośpiechu, a co za tym idzie pewnego – trudnego do uniknięcia w takich okolicznościach – chaosu. W efekcie tego historia wielu powstałych wówczas formacji niknie w pomroce dziejów. Pomimo istnienia pewnej literatury omawiającej początkowe dzieje jazdy Wojska Polskiego dotyczy to także tzw. „szwadronów wojewódzkich”¹, w tym również Szwadronu Jazdy Ziemi Kaliskiej.

Za formalny początek istnienia odrodzonego Wojska Polskiego należy uważać dzień 12 października 1918 r., kiedy to ukazał się dekret Rady Regencyjnej o przejęciu przez nią władzy zwierzchniej nad wojskiem² i wprowadzeniu nowej roty przysięgi³. Jednocześnie Rada Regencyjna wydała odezwę: „Do oficerów i żołnierzy wszystkich byłych formacji Wojska Polskiego w celu ich [...] niezwłocznego stawienia się pod sztandary Wojska Polskiego tworzącego się w stolicy państwa”⁴.

¹ Autor już wcześniej podejmował problematykę szwadronów wojewódzkich – A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 r. do 25 IV 1920 r.*, Toruń 1999; tenże, *Formowanie szwadronów wojewódzkich na ziemiach polskich (koniec 1918-marzec 1919 r.)*, [w:] *Księga Jubileuszowa Muzeum Wojska 1968-1998*, Białystok 1999; tenże, *Dzieje szwadronów wojewódzkich formowanych w końcu 1918 r. przez braci Wojciecha i Tadeusza Kossaków (listopad 1918-czerwiec 1919 r.)*, [w:] *Drogi do niepodległości. Ziemie polskie w dobie odbudowy Państwa Polskiego*, red. Z. Karpus, M. Wojciechowski, Toruń 2003; tenże, *Jazda i artyleria konna Dywizji Litewsko-Białoruskiej oraz Grupy Poleskiej, a następnie Frontu Litewsko-Białoruskiego. (Luty - początek lipca 1919 r.)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2004, t. 1.

² W praktyce dekret ten dotyczył jedynie Polskiej Siły Zbrojnej, czyli tzw. *Polnische Wehrmacht*.

³ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 13 z 29 X 1918 r., pozycja 26; Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 1 z 28 X 1918 r. pozycja 2*; M. Wrzosek, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921*, Warszawa 1992, s. 38.

⁴ *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 1 z 28 XI 1918 r., pozycja 3*; tamże, *pozycja Nr 14* – Instrukcja dla Krajowego Inspektoratu Zaciągu z 15 X 1918 r.

Początkowo szef okupacyjnego Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego generał Hans von Beseler obydwoma te dokumenty interpretował jako zamach stanu. Sytuacja zmusiła jednak Niemców do przejścia nad nimi do porządku dziennego i 23 października von Beseler złożył formalnie dowództwo nad Polską Siłą Zbrojną na ręce Rady Regencyjnej⁵. W wyniku tych wydarzeń dotychczasowa fikcja armii, jaką była Polska Siła Zbrojna, stawała się narodowym Wojskiem Polskim⁶.

Następne akty prawne Rady Regencyjnej były wyrazem dalszego usamodzielniania się polskich formacji wojskowych. Dnia 25 października ustanowiono urząd Szefa Sztabu Wojsk Polskich⁷, a dekretem z 26 października dotychczasową Komisję Wojskową przekształcono w Ministerstwo Spraw Wojskowych⁸. Zadaniem obu tych instytucji było zorganizowanie „narodowej armii regularnej”. Bazę kadrową, na podstawie której pierwotnie planowano tworzenie Wojska Polskiego, stanowili oficerowie i żołnierze byłej Polskiej Siły Zbrojnej, byłych Legionów Polskich, byłych I, II, III Korpusów Polskich w Rosji, a także żołnierze zwolnieni z niewoli austriackiej i niemieckiej. Późniejszy rozwój wypadków rozszerzył tę bazę rekrutacyjną⁹.

Obok formacji innych broni oraz odpowiednich wojsk i służb miały powstać także oddziały jazdy. Tymczasem zredukowana wskutek kryzysu przysięgowego w lipcu 1917 r. Polska Siła Zbrojna, obok kilku kursów wyszkolenia różnych broni i służb, obejmowała zaledwie jeden kurs wyszkolenia kawalerii działający w Mińsku Mazowieckim. Na mocy rozkazu generała von Beselera z 31 kwietnia 1918 r. od 1 maja dotychczasowy kurs wyszkolenia w Mińsku Mazowieckim stał się Szwadronem Ułanów Polskiej Siły Zbrojnej. Jego stan etatowy określono na 8 oficerów, 21 podoficerów oraz 148 szeregowców, lecz 12 października stopień jego zapelnienia był tak niski, iż nie było mowy o jakiegokolwiek gotowości bojowej czy nawet marszowej tej formacji¹⁰.

Jednocześnie pomimo fiaska akcji zaciągowej do Polskiej Siły Zbrojnej opracowywano plany jej rozwoju na terenie byłego Królestwa Polskiego. Już w styczniu 1917 r. Referat Spraw Statystyczno-Ewidencyjnych Komisji Wojskowej ustalił, że na obszarze tym znajduje się około 1 milion mężczyzn zdolnych do służby wojskowej. Opierając się na wzorcach niemieckich i austriackich ustalono, że pozwoliłoby to ewentualnie, obok 54 pułków piechoty, wystawić także 16 pułków jazdy¹¹.

⁵ B. Hutten-Czapski, *Sześćdziesiąt lat życia politycznego i towarzyskiego. Tom 2*, Warszawa 1936, s. 587.

⁶ J. Skotnicki, *Przy sztalugach i przy biurku. Wspomnienia*, Warszawa 1957, s. 161; W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905-1918*, Warszawa 1990, s. 191-198.

⁷ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 13 z 29 X 1918 r., pozycja 29; Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 1 z 28 X 1918 r., pozycja 5*; B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972, s. 55.

⁸ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 14 z 2 XI 1918 r., pozycja 30; Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 3 z 4 XI 1918 r., pozycja 26*.

⁹ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 13 z 29 X 1918 r., pozycja 27 i 28; Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 17*.

¹⁰ K. Koźmiński, *W niewoli i w Wehrmachcie 1916-1918*, Warszawa 1930, s. 207; W. Gierowski, *Polska Siła Zbrojna w przededniu niepodległości*, Warszawa 1931, s. 8, 13, 14-15; S. Strumph-Wojtkiewicz, *Kawaleria Polski Odrodzonej*, [w:] *Księga jazdy polskiej*, red. B. Wieniawa-Długoszowski, Warszawa 1938, s. 153; B. Woszczyński, *Ministerstwo...*, s. 40; Z. Grabowski, *Polska Siła Zbrojna 1917-1918*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1988, nr 2, s. 114; S. Czerep, *II Brygada Legionów Polskich*, Warszawa 1991, s. 241.

¹¹ B. Woszczyński, *Ministerstwo...*, s. 16.

Kolejne projekty organizacyjne powstały od stycznia do kwietnia 1918 r., lecz podobnie jak poprzedni nie zostały one zaakceptowane przez generała von Beselera¹².

W kwietniu Rada Regencyjna przedłożyła mu program zwiększenia liczebności Polskiej Siły Zbrojnej do 100 tysięcy ludzi¹³. Jednak dopiero 15 października uzyskał on aprobatę Generalnego Gubernatora, jednakże z zastrzeżeniem, że przy całej organizacji wojska władze polskie wzorować się będą na strukturze wojsk niemieckich¹⁴.

Zadanie opracowania szczegółowego harmonogramu rozbudowy Wojska Polskiego 17 października powierzono ówczesnemu podpułkownikowi Włodzimierzowi Zagórskiemu, który dwa dni później przedstawił projekt jego rozwoju do siły jednej dywizji piechoty, jednego pułku artylerii i jednego pułku jazdy oraz 16 szwadronów jazdy wojewódzkiej o ogólnej liczebności 2000 ludzi.

Szwadrony te miały być organizowane w następujących garnizonach: dwa w Zamościu, trzy w Lublinie oraz po jednym w Siedlcach, Łomży, Płocku, Włocławku, Łowiczu, Kaliszu, Łodzi, Kielcach, Piotrkowie i Częstochowie¹⁵. Interesujący nas Szwadron Kaliski miał formować się na obszarze IX Kaliskiego Okręgu Wojskowego należącego do Warszawskiego Inspektoratu Lokalnego¹⁶.

Podobnie jak Kaliski, wszystkie pozostałe szwadrony wojewódzkie miały być formowane w miastach powiatowych przez dowództwa 11 z 13 istniejących rzeczywiście od 30 października tego roku okręgów wojskowych. Zadaniem tym nie obarczono jedynie I Warszawskiego¹⁷ i IV Radomskiego Okręgu Wojskowego. Ten ostatni podlegał Lubelskiemu Inspektoratowi Lokalnemu. Najwięcej szwadronów, bo aż osiem, tworzyć się miało na obszarze administrowanym przez Warszawski Inspektorat Lokalny. Kolejnych pięć miał organizować Lubelski Inspektorat Lokalny, a tylko dwa Kielecki. Poza Lubelskim Okręgiem Wojskowym pozostałe miały formować tylko po jednym oddziale¹⁸. Plany te – jak pokazała rzeczywistość końca 1918 r. – zarówno pod względem liczby szwadronów, jak i ich rozmieszczenia w terenie nie zawsze były możliwe do zrealizowania. Wszystkie zmiany planowano przeprowadzić do lutego 1919 r.¹⁹, a ludzi dla nich powinny dostarczyć być Korpusy Polskie w Rosji, głównie zaś I Korpus. Planów tworzenia szwadronów wojewódzkich nie akceptował generał von Beseler, który uważał, że powstaną one na zasadzie improwizacji, jego zdaniem

¹² Tamże, s. 44-48.

¹³ Według wyliczeń Komisji Wojskowej ze stycznia 1917 r. Królestwo Polskie mogło wystawić armię liczącą 161.500 ludzi.

¹⁴ J. Grobicki, *Organizacja kawalerii polskiej w latach 1918-1921. Część I*, „Przegląd Kawalerski” 1932, nr 2, s. 97.

¹⁵ Z wyliczenia tego wynika 15 szwadronów. Może opuszczono tutaj szwadron, który miał się organizować w Warszawie?

¹⁶ *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 listopada 1918 r., pozycja 25.*

¹⁷ Wydaje się mało prawdopodobne, aby tak liczny ludnościowo I Warszawski Okręg Wojskowy, w skład którego wchodziły miasto stołeczne Warszawa i powiat warszawski, nie został obciążony tworzeniem żadnego szwadronu jazdy wojewódzkiej.

¹⁸ Szerzej zobacz: A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej...*, s. 72-77; tenże, *Formowanie szwadronów...*, s. 114-122.

¹⁹ Włodzimierz Gierowski (zobacz: *Polska siła...*, s. 29) pisze o „szwadronach jazdy dla ochrony kresów”; P. Stawecki, *Wskrzeszenie Wojska Polskiego na przełomie lat 1918 i 1919*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1987, tom XXIX, s. 206; M. Wrzosek, *Wojsko polskie i operacje wojenne lat 1918-1921*, Białystok 1988, s. 73-74; tenże, *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914-1918*, Warszawa 1990, s. 371-372.

niedopuszczalnej. Jednakże po 23 października jego sprzeciw nie miał już żadnego znaczenia²⁰.

Jednocześnie w październiku były premier Jan Steczkowski przedstawił projekt sformowania sześćdziesięciotysięcznego korpusu jazdy w celu ochrony ziem polskich przed zalewem nowych i niszczycielskich prądów społecznych, które doprowadziły do wojny domowej na obszarach byłego Imperium Rosyjskiego. Formacja ta wraz z niemieckimi wojskami okupacyjnymi miała utrzymać ład społeczny wewnątrz kraju²¹.

Próbę realizacji planów podpułkownika Zagórskiego, choć zmodyfikowanych, podjęto już w końcu października i w listopadzie 1918 r. Dnia 26 października powstałe właśnie Ministerstwo Spraw Wojskowych zezwoliło bowiem pułkownikowi Zygmuntowi Łempickiemu, byłemu dowódcy Dywizji Ułanów I Korpusu Polskiego, na tworzenie „dywizji jazdy wojewódzkiej” złożonej z czterech pułków dowodzonych przez pułkowników Feliksa Dziewickiego, Mikołaja Waraksiewicza, Stefana Strzebieńskiego i Stanisława Rawicz-Dziewulskiego²². Kadry do ich formowania miały dostarczyć konspiracyjne koła koleżeńskie oficerów i żołnierzy byłych Korpusów Polskich na Wschodzie, które skupiały się głównie w Warszawie i okolicy²³.

Jednakże rzeczywisty rozwój Wojska Polskiego, a w jego ramach jazdy, nastąpił dopiero po objęciu 28 października funkcji „Szefa Sztabu [Generalnego – przyp. A.S.] Wojsk Polskich” przez ówczesnego generała porucznika Tadeusza Jordan-Rozwadowskiego²⁴. Jako zwolennik organizacji armii opartej na poborze 30 października dokonał on podziału obszaru Królestwa Polskiego na 15 (w rzeczywistości tymczasowo na 13) okręgów wojskowych przydzielonych do 3 inspektoratów lokalnych²⁵. Dalszą konsekwencją tworzenia zrębów polskiej administracji wojskowej był dekret Rady Regencyjnej z 4 listopada, który powoływał pod broń wszystkich zdolnych do służby oficerów i żołnierzy narodowości polskiej znajdujących się bądź w kraju, bądź też w armiach obcych. Uzupełnianie tworzonych oddziałów Wojska Polskiego miano bowiem oprzeć na ochotnikach. Jednocześnie zgodnie z brzmieniem tego dokumentu należało: „Rozpocząć natychmiast tworzenie w odnośnych okręgach wojskowych tak pułków, jak i szwadronów ochotniczych”²⁶. W związku z tym generał Jordan-Rozwadowski wydał rozkaz przystąpienia do tworzenia czterech pułków kawalerii skupionych w dywizji. Oficer ten widział bowiem konieczność posiadania przez odradzającą się Polskę licznej kawalerii. Dlatego też dywizję jazdy chciał sformować w taki sposób,

²⁰ P. Stawecki, *Wskreszenie Wojska...*, s. 206.

²¹ Tenże, *Narodziny Wojska Polskiego na przełomie roku 1918 i 1919*, [w:] *Wojsko Polskie 1914-1922. Tom*, red. B. Polak, Koszalin 1986, s. 251; tenże, *Wskreszenie Wojska...*, s. 206. Być może, iż miały być to właśnie owe „szwadrony jazdy dla ochrony kresów” – patrz przypis 19.

²² J. Grobicki, *Organizacja kawalerii...*, s. 1-2; M. Bielski, *General brygady Adolf Mikołaj Waraksiewicz (1881-1960)*, Toruń 1997, s. 51-53.

²³ R. Rogowski, *Do widzenia stary domu. Z Dzikich Pól na Mazowsze*, Warszawa 1980, s. 96; J. Grobicki, *Organizacja kawalerii...*, s. 2.

²⁴ Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 18; Jerzy Grobicki, (zob.: *Organizacja kawalerii...*, s. 1) podaje, iż już 19 października ukazał się dekret Rady Regencyjnej nakazujący płk. Strzebieńskiemu formowanie pułku ułanów. Bolesław Woszczyński (*Ministerstwo...*, s. 53) uważa natomiast, że stało się to 21 października na polecenie Komisji Wojskowej. Wydaje się jednak, iż rozkaz w tej sprawie ukazał się później.

²⁵ *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 25.*

²⁶ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 15 z 5 XI 1918 r., pozycja 34; Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 3 z 4 XI 1918 r., pozycja 27.*

aby miała ona charakter formacji regularnej, zdolnej do działania w polu. Jako miejsca kompletowania szwadronów jej pułków wyznaczono 13 większych miast Królestwa²⁷. Tym samym rozkazem generał Jordan-Rozwadowski nakazał organizowanie ochotniczych szwadronów jazdy wojewódzkiej. Początkowo miały być one traktowane jako wojsko lokalne obarczone zadaniem utrzymania ładu i porządku wewnątrz kraju, czyli funkcjami policyjnymi. Przy ich formowaniu liczone na ofiarność społeczeństwa, w szczególności na ziemiaństwo i zamożnych chłopów, od których spodziewano się pozyskać konie. Ta dwoistość organizacyjna w kawalerii przewidywana była jako zjawisko przejściowe, gdyż z biegiem czasu szwadrony wojewódzkie zamierzano przekształcić w kawalerię regularną²⁸. Wobec nieuniknionej wojny na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej, w której jazda miała odgrywać dużą rolę, ochotnicze szwadrony powinny stanowić cenne uzupełnienie regularnych oddziałów tej broni. Takie też było docelowe zadanie, jakie przed ich organizatorami postawił Sztab Generalny Wojska Polskiego²⁹.

Wydaje się, iż ostatecznie planowano utworzyć 13 takich szwadronów, na co wskazuje tekst dekretu Rady Regencyjnej z 4 listopada, gdyż miały być one formowane w „[...] odnośnych okręgach wojskowych [...]”, a tych było właśnie 13. Być może ich garnizonami miały być następujące miasta Królestwa: Warszawa, Siedlce, Lublin, Radom, Kielce, Piotrków, Częstochowa, Łódź, Kalisz, Łowicz, Włocławek, Ciechanów i Łomża lub też miasta leżące na terenie tych okręgów wojskowych³⁰.

Szybko zaczęły powstawać pierwsze szwadrony, zwane niekiedy szwadronami „lokalnymi”³¹. Ich formowanie przypominało dawne tradycje pospolitego ruszenia oraz kawalerii narodowej z czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów i było żywym odbiciem wzorów zastosowanych przy tworzeniu tej broni w pierwszym okresie istnienia Księstwa Warszawskiego, a także podczas rozbudowy jej formacji w czasie wojny polsko-rosyjskiej z 1831 r. Był to sposób obliczony na inicjatywę poszczególnych osób – nie zawsze wykwalifikowanych wojskowych – mających poparcie danej okolicy, szczególnie zaś ziemiaństwa i inteligencji. Ochotnicy mieli się stawiać do szwadronów z własnym umundurowaniem oraz z końmi. Państwo i wojsko miały dostarczyć jedynie uzbrojenie oraz rzędy końskie. Początkowo formacje jazdy wojewódzkiej musiały istnieć jako samodzielne jednostki. Stąd też ich stany liczebne z reguły były nieco wyższe niż szwadronów pułków liniowych i wynosiły przeciętnie od 169 do 180 ludzi³².

²⁷ *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 18; Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 5 z 21 XI 1918 r., pozycja 77; P. Stawecki, *Narodziny Wojska...*, s. 252; M. Wrzosek, *Wojsko polskie...*, s. 75; tenże, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921...*, s. 43; J. Berdzik, *Generał broni Tadeusz Jordan-Rozwadowski. Zarys biografii*, [w:] *Tadeusz Jordan-Rozwadowski. Generał broni*, red. S. Rozwadowski, Katowice 1993, s. 39, 40.*

²⁸ P. Stawecki, *Wskrzeszenie Wojska...*, s. 207.

²⁹ T. Kossak, *Wspomnienia wojenne 1918-1920*, Kraków 1925, s. 18; P. Stawecki, *Sytuacja polityczna rejonu podwarszawskiego na przełomie lat 1918-1920 w świetle raportów wojskowych*, „Teki Archiwalne” 1961, tom 8, s. 129 i passim; tenże, *Wskrzeszenie Wojska...*, s. 232-233. Rzeczywiście pod koniec 1918 r. w niektórych miejscach Polski, w tym także na wsi, wystąpiły inspirowane przez rodzimych komunistów symptomy zapowiadające możliwość wystąpienia zjawisk, jakie miały miejsce po przewrocie bolszewickim w 1917 r.

³⁰ *Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 25; Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 3 z 4 XI 1918 r., pozycja 27.*

³¹ *Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 4 z 12 XI 1918 r., pozycja 53 – rozkaz z 9 XI.*

³² J. Grobicki, *Organizacja kawalerii...*, s. 105.

Najstarsze z nich zaczęły powstawać natychmiast po 4 listopada 1918 r. na terenach dawnej okupacji austriackiej w Królestwie Polskim, co zapewne związane było z faktem szybszego rozpadu systemu państwowego Austro-Węgier niż w przypadku Niemiec³³. Natomiast właściwa organizacja szwadronów wojewódzkich na terenie byłej okupacji niemieckiej rozpoczęła się na początku drugiej dekady listopada.

W efekcie tych zarządzeń po 11 listopada 1918 r. w Kaliszu rozpoczęło się formowanie ochotniczego Szwadronu Jazdy Ziemi Kaliskiej (vide tabela). Jego organizatorem został rotmistrz Aleksander Rowiński, który wcześniej służył w kawalerii I Korpusu Polskiego w Rosji, mianowicie w 2 Pułku Ułanów. Podobne było też pochodzenie pozostałych oficerów i jego kadry podoficerskiej. Wsparcia tym działaniom udzielili miejscowi „obywatele ziemscy”, mianowicie Feliks Karsznicki i Józef Bronikowski, którzy dostarczali konie i paszę, a także sami ochotniczo wstępowali w jego szeregi. Poza nimi do szwadronu zaciągali się też uczniowie szkół średnich oraz „włościanie, garnący się chętnie do wojska narodowego”³⁴.

Tabela. Podległość Szwadronu Jazdy Ziemi Kaliskiej wobec terytorialnych władz wojskowych w końcu 1918 r.

Nazwa oddziału	Numer i nazwa okręgu wojskowego oraz nazwa inspektoratu lokalnego – od 4 do 17 listopada 1918 r.	Zmiany z dnia 10 listopada 1918 r.	Numer i nazwa okręgu wojskowego oraz nazwa okręgu generalnego po 17 listopada 1918 r.
Szwadron Jazdy Ziemi Kaliskiej	IX Kaliski Okręg Wojskowy z Warszawskiego Inspektoratu Lokalnego	Piotrkowski Inspektorat Lokalny	IX Kaliski Okręg Wojskowy, Okręg Generalny Łódzki

Źródło: Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 XI 1918 r., pozycja 25; Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 5 z 21 XI 1918 r., pozycja 77; ibidem, Nr 6 z 27 XI 1918 r., pozycja 89.

Pomimo społecznego poparcia początkowo brakowało niemal wszystkiego, w tym również umundurowania, co powodowało, że duża część ochotników służyła w cywilnych ubraniach³⁵. Jedynie zamożniejsi z nich szyli sobie uniformy za prywatne środki. Dopiero po jakimś czasie większość żołnierzy ubrano w odpowiednio przerobione mundury niemieckie.

³³ Zobacz choćby: I. Daszyński, *Pamiętniki. Tom 2*, Warszawa 1957, s. 303; W. Witos, *Moje wspomnienia*, Warszawa 1981, s. 373, 375, 377-378, 440, 442-443 i passim.

³⁴ Tak podaje dziejopis 2 Pułku Ułanów rtm. Władysław Seweryn Herkner – *Zarys historii wojennej 2-go Pułku Ułanów Grochowskich im. Gen. Józefa Dwernickiego*, Warszawa 1929, s. 17.

³⁵ Szerzej o tych kwestiach vide choćby: H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy 1918-1939*, Warszawa 1995; A. Smoliński, *Umundurowanie dragonów Wojska Polskiego w 1919 r. Część 1*, „Grajewskie Zeszyty Historyczne Zapis” 2003, z. 2; tenże, *Umundurowanie dragonów Wojska Polskiego w 1919 r. Część 2*, „Grajewskie Zeszyty Historyczne Zapis” 2003, z. 4.

Podobnie było też z uzbrojeniem. Z biegiem czasu poczęła jednak dominować broń niemiecka, mianowicie karabiny piechoty lub bardziej odpowiednie dla jazdy karabinki Mauser, a także ciężkie i lekkie karabiny maszynowe Maxim³⁶. Szable były zaś niemieckie albo też używano bardzo dobrych rosyjskich szaszek³⁷. Lanc początkowo nie było wcale i dopiero po jakimś czasie z Warszawy otrzymano lance niemieckie³⁸.

Ogromne problemy sprawiało też skompletowanie odpowiednich wierzchowych rzędów końskich. Stąd też poza wojskowymi rzędami niemieckimi i austro-węgierskimi³⁹ wykorzystywano siodła prywatne, a nawet sportowe – angielskie.

Początkowo mocno przyspieszone szkolenie ułanów prowadzono w oparciu o regulaminy i wzory przyniesione z kawalerii dawnej Armii Rosyjskiej. Jednak ze względu na spory procent przedstawicieli inteligencji praca szkoleniowa szła stosunkowo sprawnie i dawała dobre efekty. Podobnie było z jazdą konną i opieką nad końmi, gdyż duża część ochotników pochodzących z warstw ziemiańskich oraz spośród chłopów posiadała pewne umiejętności jeździeckie i była obeznaną z końmi. Tych zaś w lutym 1919 r. szwadron posiadał 125, w tym 115 wierzchowych i 10 zaprzęgowych. Natomiast oficerowie służący w oddziale posiadali 5 skarbowych koni wierzchowych. Kolejnych 7 wierzchowców znajdowało się w szpitalu końskim. Wynika więc z tego, że do zapewnienia etatu wynoszącego wówczas 181 koni w szwadronie brakowało ich 49 sztuk.

Nie brakowało natomiast chętnych do służby, przy czym niemal od początku szwadron traktowano jako część składową formującego się wówczas 2 Pułku Ułanów. Ponoć w jego skład wcielono go w grudniu 1918 r.⁴⁰ Jeżeli rzeczywiście tak się stało, to już wówczas przestał on być szwadronem wojewódzkim, a stał się pododdziałem jazdy liniowej – regularnej.

Pomimo wskazanych powyżej problemów organizacja Szwadronu Jazdy Ziemi Kaliskiej postępowała stosunkowo sprawnie, co spowodowało, że 30 stycznia 1919 r. przetransportowano go z Kalisza do Skoczowa na Śląsku Cieszyńskim, gdzie wszedł w skład Grupy ówczesnego pułkownika Franciszka Latinika⁴¹. Tego samego dnia wskutek

³⁶ Oczywiście broń maszynowa przeznaczona była dla szwadronów karabinów maszynowych, które występowały dopiero na szczeblu pułku. Nie jest jednak rzeczą wykluczoną, że lekkie karabiny maszynowe, przynajmniej przez pewien czas, mogły znajdować się również w uzbrojeniu samodzielnego oddziału, jakim z założenia pierwotnie miał być Szwadron Jazdy Ziemi Kaliskiej – szerzej zob. A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka Wojska Polskiego 1918-39*, Warszawa 1986; tenże, *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914-1939*, Lublin 2003.

³⁷ Na temat szabel używanych w kawalerii Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej obszerniej zobacz chociażby: A. Smoliński, *Przyczynki do dziejów szabli polskiej i jej wytwórci oraz historii szabel używanych w Wojsku Polskim w latach 1918-1939*, „Arsenał Poznański” 1994, nr 7. Tam też szeroki wybór odpowiedniej literatury przedmiotu.

³⁸ O lancach kawalerii Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej szerzej zobacz choćby: A. Smoliński, *Lance używane przez kawalerię polską w latach 1918-1939*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1990, t. XXXIII.

³⁹ Szczególnie poszukiwane były wcale dobre rzędy pozostałe po kawalerii Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej – zobacz chociażby: M. Zaruski, E. Mecnarowski, *Rząd koński*. Wydanie drugie (niezmienione), Warszawa 1919.

⁴⁰ Tak podaje Władysław Seweryn Herkner – vide: tenże, *Zarys historii...*, s. 16. Wydaje się to dość prawdopodobne, przy czym znane piszącemu te słowa dokumenty archiwalne już na początku 1919 r. nazywają go 5 Szwadronem 2 Pułku Ułanów. Sprawa ta wymaga jednak dalszych poszukiwań źródełowych.

⁴¹ W drugiej połowie grudnia 1918 r. z Siedlec do Kalisza przeniesiono dowództwo i sztab 2 Pułku Ułanów, zaś z nadwyżek ludzi i koni Szwadronu Jazdy Ziemi Kaliskiej oraz nadal napływających ochotników z końmi ostatecznie sformowano w Koninie 6 Szwadron tego pułku. Warto tutaj zauważyć, że pierwotnie był to także szwadron wojewódzki, mianowicie Szwadron Ziemi Kujawskiej.

ruchu wojsk czeskich oddział przemaszerował do wsi Lipowiec, gdzie obsadził most na Wiśle. Tam też o godzinie 18.00 pluton dowodzony przez porucznika Józefa Trepto stoczył z Czechami potyczkę i obsadził przeprawę. Na pozycji tej szwadron zastało zawieszenie broni, po czym przemaszerował on do Górek Wielkich, gdzie pozostał do 27 lutego i skąd często wysyłał patrole w celu kontroli sytuacji panującej w okolicy. Ponadto wypełniał również funkcje improwizowanego szwadronu honorowego towarzyszącego delegacji ententy w trakcie jej pobytu na Śląsku Cieszyńskim. W południe dnia 27 lutego wkroczył do Cieszyna, luzując stacjonujący tam wcześniej szwadron kawalerii armii czeskiej. W mieście tym pozostał do 1 marca, po czym 3 marca powrócił do Kalisza, skąd 30 marca na rozkaz Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich – wraz ze sztabem oraz 2 i 3 Szwadronami Liniowymi 2 Pułku Ułanów – odjechał do Rawy Ruskiej na walczący z Ukraińską Armią Halicką Front Galicyjski⁴².

W sposób formalny istnienie szwadronów wojewódzkich naczelne władze wojskowe utrzymały do marca 1919 r. Jednakże już w lutym tego roku stwierdzono, że powiększanie liczby oddziałów tego typu stało się dla zniszczonego wojną kraju zbyt wielkim ciężarem. W Sztabie Generalnym Wojska Polskiego nie było już też wtedy generała Jordan-Rozwadowskiego – zwolennika ich powstania i rozwoju⁴³.

Wydaje się, że zasadniczy wpływ na decyzję o zakończeniu istnienia szwadronów wojewódzkich miał fakt ogromnego niedoboru koni, jaki odczuwało wojsko, a szczególnie jazda. Inne niedostatki materialne – jak choćby brak broni czy umundurowania, dotyczyły całej rodzącej się armii, niezależnie od rodzaju broni, i ich znaczenia nie należy chyba przeceniać.

Jednocześnie utworzony na początku 1919 r. Inspektorat Jazdy podjął działania mające na celu uporządkowanie chaotycznie przebiegającego dotychczas procesu formowania oddziałów jazdy. Jedną z pierwszych jego decyzji dotyczyła uregulowania zasad funkcjonowania szwadronów wojewódzkich i innych, które do tej pory nie znalazły się w strukturze tworzonych wtedy pułków. Na początku lutego zaproponowano, aby wszystkie szwadrony jazdy wojewódzkiej oraz inne „oddziały lotne” podporządkować na razie pułkom jazdy. Ostatecznie bowiem zamierzano je do nich włączyć na stałe. Wszystkie oddziały formowane na terenie Okręgu Generalnego Łódź miały podlegać dowódcy 2 Pułku Ułanów. W efekcie tego Szwadron Jazdy Ziemi Kaliskiej poczęto traktować jako jego 5 Szwadron Liniowy⁴⁴. Ostatecznie zgodnie z tymi planami w 2 Pułku Ułanów powinny znaleźć się: Szwadron Łódzki, Szwadron Jazdy Ziemi Kaliskiej oraz dwa szwadrony kujawskie⁴⁵.

Projekt zmian opracowany na początku lutego 1919 r. przez Inspektorat Jazdy sankcjonował w praktyce zależności służbowe, które zaszły między szwadronami wojewódzkimi a pułkami jazdy liniowej w okresie od listopada do grudnia poprzedniego roku. Po raz kolejny uwzględniał i jednocześnie legalizował fakt podległości

⁴² Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe (dalej cyt.: CAW), Ministerstwo Spraw Wojskowych. Generalny Inspektor Jazdy, 300.25.17. Meldunek o stanie koni dowódcy 2 Pułku Ułanów № 1711 z 20 II 1919 r.; W. S. Herkner, *Zarys historii...*, s. 16-20, 22; A. Dobroński, *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Józefa Dwernickiego*, Pruszków 1993, s. 8.

⁴³ T. Kossak, *Wspomnienia wojenne...*, s. 58.

⁴⁴ CAW, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Generalny Inspektor Jazdy, 300.25.3. Pismo inspektora jazdy l. dz. 0116 z 6 II 1919 r.

⁴⁵ Czyli Szwadron Jazdy Ziemi Kujawskiej z Włocławka oraz Szwadron Ziemi Kujawskiej z Konina – szerzej zob: A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej...*, s. 74; tenże, *Formowanie szwadronów...*, s. 118.

Szwadronu Jazdy Ziemi Kaliskiej, dwóch szwadronów kujawskich, a także Szwadronu Łódzkiego jako szwadronów liniowych 2 Pułku Ułanów.

W wyniku tych działań rozkazem Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z 4 marca 1919 r. zlikwidowano wszystkie istniejące jeszcze wtedy formalnie szwadrony wojewódzkie, podporządkowując je jednocześnie pułkom jazdy liniowej. Tym samym wprowadzono w życie propozycje Inspektoratu Jazdy z 6 lutego tego roku i w przypadku większości z nich usankcjonowano faktycznie istniejący już od dawna stan rzeczy⁴⁶. Ostatecznie więc szwadrony Łódzki i Jazdy Ziemi Kaliskiej oraz dwa szwadrony kujawskie rozkaz ten legalizował jako odpowiednio 1 i 5 (ostatecznie 3-ci⁴⁷) oraz 7 i 6 Szwadrony Liniowe 2 Pułku Ułanów.

Rozkaz ten kończył proces likwidacji samodzielnego istnienia szwadronów wojewódzkich, który rozpoczął się niemal natychmiast w momencie zaistnienia odpowiednich warunków do ich formacji, a który w swej konsekwencji doprowadził do tego, iż większość z nich znalazła się w składzie regularnych pułków jazdy. W końcu jednak trzy szwadrony wyszły z ich struktury organizacyjnej, stając się z biegiem czasu jazdą dywizyjną. Dwa z nich należały do 2 Pułku Ułanów. Pierwszym był 7 Szwadron Liniowy, czyli dawny Szwadron Jazdy Ziemi Kujawskiej rotmistrza Henryka Bzowskiego, który w praktyce nigdy nie dołączył do swego pułku. Na początku kwietnia szwadron ten przeszedł z Włocławka do Ostrołki, gdzie został uzupełniony i odszedł do grupy jazdy podpułkownika Władysława Beliny-Prażmowskiego, aby wziąć udział w „wyprawie wileńskiej”, w czasie której nadal występował pod swoją starą jako „Szwadron Kujawski”. Już wówczas traktowano go jako jazdę dywizyjną. Pełniąc tę funkcję, 17 czerwca 1919 r. Szwadron Jazdy Ziemi Kujawskiej, czyli 7 Szwadron Liniowy 2 Pułku Ułanów, rozkazem Ministerstwa Spraw Wojskowych został przemianowany na 1 Szwadron 1 Pułku Dragonów – następnie wojennego 1 Pułku Strzelców Konnych⁴⁸.

Kolejnym szwadronem 2 Pułku Ułanów, który ostatecznie stał się jazdą dywizyjną, był jego 6 Szwadron Liniowy, czyli dawny Szwadron Ziemi Kujawskiej rotmistrza Ludwika Newelskiego. W marcu został przemianowany na Szwadron Zapasowy tego pułku, a 17 czerwca – na 4 Szwadron 3 Pułku Dragonów – następnie wojennego 3 Pułku Strzelców Konnych⁴⁹. Los ten ominął natomiast 3 Szwadron Liniowy 2 Pułku Ułanów, czyli dawny Szwadron Jazdy Ziemi Kaliskiej⁵⁰.

⁴⁶ T. Kossak, *Wspomnienia wojenne...*, s. 58; P. Stawecki *Narodziny Wojska...*, s. 262.

⁴⁷ Według Władysława Seweryna Herknera (vide: tenże, *Zarys historii...*, s. 22) zmiana numeracji tego byłego szwadronu wojewódzkiego w ramach starszeństwa obowiązującego w 2 Pułku Ułanów nastąpiła w końcu marca 1919 r.

⁴⁸ T. Piskor, *Wyprawa wileńska*, Warszawa 1919, s. 12-16, J. Grobicki, *Zarys historyczny organizacji kawalerii dywizyjnej w latach 1918-1921*, „Przegląd Kawaleryjski” 1926, nr 6, s. 48; B. Piotrowski, *Zarys historii wojennej 3-go Pułku Strzelców Konnych*, Warszawa 1930, s. 5-9; J. Wielhorski, *Genealogia pułków strzelców konnych 1918-1924. Część II*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej” 1970, tom VIII, nr 58, s. 11-13; A. Dobroński, Ułani Grochowscy, Warszawa-Białystok 1992, s. 30; A. Kostrzewski, *3 Pułk Strzelców Konnych im. Hetmana Polnego Koronnego Stefana Czarnieckiego*, Pruszków 1992, s. 5-6. Szwadron ten był jednym z antenatów pokojowego 3 Pułku Strzelców Konnych.

⁴⁹ W. S. Herkner, *Zarys historii...*, s. 18; R. Gilewski, *Zarys historii wojennej 5-go Pułku Strzelców Konnych*, Warszawa 1931, s. 37-38; J. Grobicki *Zarys historyczny...*, s. 48. Szwadron ten był jednym z antenatów pokojowego 5 Pułku Strzelców Konnych.

⁵⁰ T. Kossak, *Wspomnienia wojenne...*, s. 63; R. Gilewski, *Zarys historii...*, s. 23. Szwadron ten był jednym z antenatów pokojowego 5 Pułku Strzelców Konnych.

Wysiłek, jaki odrodzona Rzeczpospolita włożyła w akcję formowania ochotniczych szwadronów wojewódzkich był znaczny. W sumie powstało czternaście oddziałów⁵¹, z których trzynaście osiągnęło ostateczny stan organizacyjny. Cztery z nich następnie znalazły się w składzie 2 Pułku Ułanów, choć tylko dwa pozostały tam na stałe. Podczas ich tworzenia nie udało się jednak zrealizować w całości planów, jakie w tym zakresie miał Sztab Generalny Wojska Polskiego i Rada Regencyjna zarówno do liczby szwadronów, jak i ich rozmieszczenia w terenie. W przypadku Szwadronu Jazdy Ziemi Kaliskiej, podobnie jak i pozostałych oddziałów tego typu, które weszły do 2 Pułku Ułanów, ich formowanie odbywało się w mieście powiatowym – co stwarzało lepsze warunki do ich organizacji⁵².

Atmosfera euforii z odzyskanej niepodległości, a także chaos związany z tworzeniem się zrębów państwowości polskiej oraz Wojska Polskiego – w tym także jego terenowych struktur administracyjnych – spowodowały, że nastąpiły pewne odstępstwa od październikowych planów podpułkownika Zagórskiego. Efektem tego była sytuacja, w wyniku której utworzono nieco mniej oddziałów niż przewidywano oraz fakt, że tylko pięć z nich powstało w miejscach z góry zaplanowanych. Nie dotyczyło to jednak Szwadronu Jazdy Ziemi Kaliskiej⁵³.

Miarą wysiłku mobilizacyjnego, jaki Rzeczpospolita Polska włożyła w formowanie szwadronów wojewódzkich może być fakt, iż między grudniem 1918 r. a połową marca 1919 r. zmobilizowano w tych formacjach około 2200 kawalerzystów, podczas gdy na początku tego okresu cała formująca się wtedy jazda liczyła 3500 „szabel”, a pod koniec 9000⁵⁴. Pamiętać jednak należy, że pewna liczba szwadronów wojewódzkich od samego początku swego istnienia stanowiła integralną część pułków jazdy liniowej. Na tym tle historia opisanego tutaj szwadronu była bardzo typowa i mieściła się w ramach, w jakich w okresie od listopada 1918 do marca 1919 r. funkcjonowała większość pozostałych szwadronów tego typu. Nie należy też zapominać, że w efekcie zarówno pewnych faktów dokonanych, jak i formalnych decyzji naczelnych władz wojskowych dzieje Szwadronu Jazdy Ziemi Kaliskiej stanowią integralną część bogatej historii 2 Pułku Ułanów Grochowskich imienia Generała Dwernickiego⁵⁵.

⁵¹ Szerzej: A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej...*, s. 72-81; tenże, *Formowanie szwadronów...*, s. 113-126.

⁵² *Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 3 z 4 XI 1918 r., pozycja 27; Dziennik Praw Państwa Polskiego Nr 65 z 14 VIII 1919 r., pozycja 395 – Ustawa tymczasowa z 2 VIII 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji.*

⁵³ Twierdzenie to jest prawdziwe przy założeniu, iż nie planowano tworzenia żadnego z oddziałów tego typu w Warszawie.

⁵⁴ Z. Żórawski, *Rys rozwoju organizacji jazdy polskiej*, „Bellona” 1923, tom IX, zeszyt 1, s. 88.

⁵⁵ Taka nazwa tego pułku formalnie obowiązywała dopiero od 1924 r. Wcześniej brzmiała ona 2 Grochowski Pułk Ułanów imienia Dwernickiego, po czym zmieniono ją na 2 Pułk Ułanów Grochowskich imienia Dwernickiego. O zmianach tych zdecydowały nie tylko względy semantyczne, ale również fakt, że jej pierwotne brzmienie zbyt przypominało praktykę stosowaną wcześniej w Armii Rosyjskiej – szerzej vide choćby: M. Kukiel, *Na czasie. O nazwy naszych pułków*, „Bellona” 1919, z. 9, s. 723-726; A. Smoliński; *Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim*, [w:] *Od armii komputowej do narodowej II. Dzieje militarne Polski i jej wschodnich sąsiadów od XVI do XX wieku*, red. M. Krotofil, A. Smoliński, Toruń 2005, s. 529.

SZWADRON JAZDY ZIEMI KALISKIEJ.
PRZYCZYNEK DO DZIEJÓW SZWADRONÓW WOJEWÓDZKICH FORMOWANYCH
NA ZIEMIACH POLSKICH OD KOŃCA 1918 R DO MARCA 1919 R.

Słowa kluczowe: ziemie polskie, Rzeczpospolita Polska, Wojsko Polskie, szwadrony wojewódzkie, Szwadron Jazdy Ziemi Kaliskiej.

Obok budowy zrębów administracji państwowej jednym z najważniejszych zadań stojących w końcu 1918 r. przed polskimi elitami było formowanie narodowych sił zbrojnych – Wojska Polskiego. Podobnie jak odrodzona Rzeczpospolita Polska powstawało ono niemal z niczego i początkowo wyłącznie w oparciu o ochotników, a także o majątek wojskowy pozostawiony przez zaborców oraz o zdobycze przejmowane na polu walki i ofiarność polskiego społeczeństwa, głównie ziemiaństwa. W tekście tym autor postanowił przedstawić więc dzieje formowanych wówczas w byłym Królestwie Polskim szwadronów wojewódzkich, głównie zaś jednego z nich, mianowicie Szwadronu Jazdy Ziemi Kaliskiej. Pokazał on proces jego tworzenia oraz proces przekształcania w szwadron regularnego 2 Pułku Ułanów.

CALISIAN CAVALRY SQUADRON. CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF
VOIVODESHIP SQUADRONS FORMED IN POLAND BETWEEN THE END OF 1918
AND MARCH 1919

Keywords: Polish lands, Polish Commonwealth, Polish Army, voivodeship squadrons, Calisian Cavalry Squadron.

Apart from building the foundations for state administration, one of the most important tasks of the Polish elite in late 1918 was the formation of national armed forces – the Polish Army. Just like the reborn Polish Commonwealth, it was created virtually from scratch and was at first based solely on volunteers, as well as the military resources left by the partitioners and the spoils of war captured on the battlefield, together with generosity of the Polish society, mostly landowners.

In this paper, the author decided to present the history of voivodeship squadrons formed at that time in the former Kingdom of Poland, with special focus on one of them – the Calisian Cavalry Squadron. It shows the process of forming the unit, as well as the process of transforming it into the regular 2nd Ulan Regiment.

Bibliografia:

Źródła:

- Centralne Archiwum Wojskowe
Ministerstwo Spraw Wojskowych. Generalny Inspektor Jazdy, 300.25.17.
Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 13 z 29 X 1918 r.
Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 14 z 2 XI 1918 r.
Dziennik Praw Królestwa Polskiego Nr 15 z 5 XI 1918 r.
Dziennik Praw Państwa Polskiego Nr 65 z 14 VIII 1919 r.
Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 1 z 28 X 1918 r.
Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z 1 listopada 1918 r.
Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 3 z 4 XI 1918 r.
Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 4 z 12 XI 1918 r.
Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 5 z 21 XI 1918 r.

Opracowania:

- Berdzik J. (1993), *General broni Tadeusz Jordan-Rozwadowski. Zarys biografii*, [w:] *Tadeusz Jordan-Rozwadowski. General broni*, red. S. Rozwadowski, Katowice.
Bielski M. (1997), *General brygady Adolf Mikołaj Waraksiewicz (1881-1960)*, Toruń.
Czerep S. (1991), *II Brygada Legionów Polskich*, Warszawa.
Daszyński I. (1957), *Pamiętniki. Tom 2*, Warszawa.
Dobroński A. (1992), *Ułani Grochowscy*, Warszawa-Białystok.
Dobroński A. (1993), *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Józefa Dwernickiego*, Pruszków.
Gierowski W. (1931), *Polska Siła Zbrojna w przededniu niepodległości*, Warszawa.
Grabowski Z. (1988), *Polska Siła Zbrojna 1917-1918*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, nr 2.
Grobicki J. (1926), *Zarys historyczny organizacji kawalerii dywizyjnej w latach 1918-1921*, „Przegląd Kawaleryjski”, nr 6.
Grobicki J. (1932), *Organizacja kawalerii polskiej w latach 1918-1921. Część I*, „Przegląd Kawaleryjski”, nr 2.
Herkner W. S. (1929), *Zarys historii wojennej 2-go Pułku Ułanów Grochowskich im. Gen. Józefa Dwernickiego*, Warszawa.
Hutten-Czapski B. (1936), *Sześćdziesiąt lat życia politycznego i towarzyskiego. Tom 2*, Warszawa.
Konstankiewicz A. (1986), *Broń strzelecka Wojska Polskiego 1918-39*, Warszawa.
Konstankiewicz A. (2003), *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914-1939*, Lublin.
Kossak T. (1925), *Wspomnienia wojenne 1918-1920*, Kraków.
Kostrzewski A. (1992), *3 Pułk Strzelców Konnych im. Hetmana Polnego Koronnego Stefana Czarnieckiego*, Pruszków.
Kozmiński K. (1930), *W niewoli i w Wehrmachcie 1916-1918*, Warszawa.
Kukiel M. (1919), *Na czasie. O nazwy naszych pułków*, „Bellona”, z. 9.
Lipiński W. (1990), *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905-1918*, Warszawa.
Piotrowski B. (1930), *Zarys historii wojennej 3-go Pułku Strzelców Konnych*, Warszawa.
Piskor T. (1919), *Wyprawa wileńska*, Warszawa.
Skotnicki J. (1957), *Przy sztalugach i przy biurku. Wspomnienia*, Warszawa.

- Smoliński A. (1990), *Lance używane przez kawalerię polską w latach 1918-1939*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. XXXIII.
- Smoliński A. (1994), *Przyczynki do dziejów szabli polskiej i jej wytwórni oraz historii szabel używanych w Wojsku Polskim w latach 1918-1939*, „Arsenał Poznański”, nr 7.
- Smoliński A. (1999), *Formowanie szwadronów wojewódzkich na ziemiach polskich (koniec 1918-marzec 1919 r.)*, [w:] *Księga Jubileuszowa Muzeum Wojska 1968-1998*, Białystok.
- Smoliński A. (1999), *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 r. do 25 IV 1920 r.*, Toruń.
- Smoliński A. (2003), *Dzieje szwadronów wojewódzkich formowanych w końcu 1918 r. przez braci Wojciecha i Tadeusza Kossaków (listopad 1918-czerwiec 1919 r.)*, [w:] *Drogi do niepodległości. Ziemie polskie w dobie odbudowy Państwa Polskiego*, red. Z. Karpus, M. Wojciechowski, Toruń.
- Smoliński A. (2003), *Umundurowanie dragonów Wojska Polskiego w 1919 r. Część 1*, „Grajewskie Zeszyty Historyczne Zapis”, z. 2.
- Smoliński A. (2003), *Umundurowanie dragonów Wojska Polskiego w 1919 r. Część 2*, „Grajewskie Zeszyty Historyczne Zapis”, z. 4.
- Smoliński A. (2004), *Jazda i artyleria konna Dywizji Litewsko-Białoruskiej oraz Grupy Poleskiej, a następnie Frontu Litewsko-Białoruskiego. (Luty - początek lipca 1919 r.)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. 1.
- Smoliński A. (2005), *Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim*, [w:] *Od armii komputowej do narodowej II. Dzieje militarne Polski i jej wschodnich sąsiadów od XVI do XX wieku*, red. M. Krotofil, A. Smoliński, Toruń.
- Stawecki P. (1961), *Sytuacja polityczna rejonu podwarszawskiego na przełomie lat 1918-1920 w świetle raportów wojskowych*, „Teki Archiwalne”, tom 8.
- Stawecki P. (1986), *Narodziny Wojska Polskiego na przełomie roku 1918 i 1919*, [w:] *Wojsko Polskie 1914-1922. Tom*, red. B. Polak, Koszalin.
- Stawecki P. (1987), *Wskrzeszenie Wojska Polskiego na przełomie lat 1918 i 1919*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, tom XXIX.
- Strumph-Wojtkiewicz S. (1938), *Kawaleria Polski Odrodzonej*, [w:] *Księga jazdy polskiej*, red. B. Wieniawa-Długoszowski, Warszawa.
- Wielecki H. (1995), *Polski mundur wojskowy 1918-1939*, Warszawa.
- Wielhorski J. (1970), *Genealogia pułków strzelców konnych 1918-1924. Część II*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej”, tom VIII, nr 58.
- Witos W. (1981), *Moje wspomnienia*, Warszawa.
- Woszczyński B. (1972), *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa.
- Wrzosek M. (1988), *Wojsko polskie i operacje wojenne lat 1918-1921*, Białystok.
- Wrzosek M. (1990), *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914-1918*, Warszawa.
- Wrzosek M. (1992), *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921*, Warszawa.
- Zaruski M., Mecnarowski E. (1919), *Rząd koński*. Wydanie drugie (niezmienione), Warszawa.
- Żórawski Z. (1923), *Rys rozwoju organizacji jazdy polskiej*, „Bellona”, tom IX, zeszyt 1.